

РОЗДІЛ III. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ

Ніна Данилюк

ORCID: 0000-0002-7373-2902

Оксана Рогач

ORCID: 0000-0002-5304-0837

УДК 811.161.2:81'243]:821.161.2'05-1/-9.09Українка

DOI: 10.31558/1815-3070.2024.47.5

УКРАЇНСЬКА ТА ІНОЗЕМНІ МОВИ ЯК ЧИННИК ЛІНГВОІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

*Рідна мова – то найголовніший нарижний камінь існування народу
як окремої нації: без окремої мови немає самостійного народу
(Іван Огієнко)*

У статті розглянуто значення української та іноземних мов для формування мовної особистості Лесі Українки. Звернуто увагу на використання мов у родинному вихованні, у літературній та громадській діяльності письменниці в часи імперської заборони української мови кінця XIX – початку XX ст. На матеріалі епістолярію та художньо-публіцистичних текстів з'ясовано її ставлення до рідної та іноземних мов, розуміння ролі мови в суспільстві, у національному визволенні народу. Виокремлено бачення шляхів розвитку української мови у стилізованих різновидах, із залученням фольклорних джерел і діалектів, виробленням усталених мовних норм та єдиного правопису, потреби знання іноземних мов для збагачення української мови та культури.

Ключові слова: рідна мова, українська мова, іноземна мова, мовна особистість, лінгвоперсона, лінгвоіндивідуалізація.

Постановка проблеми та її актуальність. У житті та творчості Лесі Українки – геніальної письменниці кінця XIX – початку XX ст. – велике місце посідали рідна українська та іноземні мови. Лариса Косач, яка народилася 25 лютого 1971 р. в м. Звягелі в тодішній Російській імперії, жила і працювала в часи дії Валуєвського циркуляру (1863 р.) та Емського указу (1876 р.), що забороняли українську мову або обмежували можливості її використання в галузі освіти, науки та культури. Незважаючи на це, вона спілкувалася в родині українською мовою, зростала в українській культурі, які вважала пріоритетними для формування української нації. Українська та десяток іноземних мов стали чинником формування мовної особистості письменниці, її лінгвоіндивідуалізації. Вірність рідній мові, здатність протистояти русифікації, прагнення пізнати надбання світової цивілізації завдяки вивченню інших мов і наблизити їх до українців через переклади – такі риси лінгвоперсона важливі для наших сучасників, для розбудови культури молодій українській держави загалом. З огляду на це тему нашої статті вважаємо *актуальною*.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Про знання та використання Лесею Українкою мов, її ставлення до мовного питання маємо поодинокі праці. Здебільшого дослідження вчених були присвячені лінгвостилістичним аспектам творчості письменниці, виявляли її мовні вподобання. Зокрема, в авторському словнику (Словник мови Лесі Українки... 2012, 2016) представлено ключові одиниці збірки «На крилах пісень», що відображають мовну картину світу поетеси (Данилюк 2017). Особливості мовомислення Лесі Українки, її словесно-образні асоціації простежила С. Єрмоленко (Єрмоленко 2021), значення мовотворчості письменниці для розвитку української літературної мови окреслили Л. Мацько та О. Сидоренко (Мацько, Сидоренко 2021). С. Богдан розглядала мовне питання в епістолярії та літературній критиці (Богдан 2018), І. Фаріон окреслила мови в родині, у літературно-громадській діяльності (Фаріон 2021), мовно-національний світогляд Лесі Українки (Фаріон 2021a). У вступній статті до навчального посібника «Леся Українка у світі перекладу: вибрані переклади європейськими та східними мовами» (2021) розглянуто використання української та європейських мов для перекладу авторкою творів світової класики (Данилюк 2021: 7–8). Про значення мов у житті та творчості Лесі Українки йшлося в нашій публікації (Данилюк, Рогач 2023: 15–18). Однак на сьогодні ще не узагальнено погляди письменниці про місце рідної та іноземних мов в системі культурних цінностей людини та етносу, їх важливість для формування національно-мовної особистості.

Мета статті – на матеріалі епістолярно-літературного дискурсу Лесі Українки з'ясувати роль рідної та іноземних мов у процесі лінгвоіндивідуалізації геніальної української письменниці. **Завдання роботи** – опрацювати епістолярій та художньо-публіцистичні твори Лесі Українки, виокремити контексти, які засвідчують її знання мов, ставлення до рідної та іноземних мов, їх значення для формування лінгвоперсони авторки. **Об'єкт дослідження** – рідна та іноземні мови як чинник формування мовної особистості. **Предмет розгляду** – вербально-комунікативний дискурс Лесі Українки через призму її лінгвоіндивідуалізації.

Джерельна база дослідження – листи Лесі Українки, літературно-критичні статті та художні тексти, у яких відображено погляди письменниці на українську та іноземні мови, спогади її матері О. Косач (Олени Пчілки) про використання мов у родині для виховання національно свідомих особистостей.

Методи дослідження. У статті використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, опису й систематизації результатів, метод індукції (від тексту/дискурсу до автора), а також власне лінгвістичні – метод контекстуального аналізу одиниць із врахуванням особливостей історико-літературної доби, частково – метод реконструкції мовної особистості на основі вербально-комунікативного дискурсу.

Наукова новизна статті полягає в тому, що автори запропонували комплексний розгляд питання про українську та іноземні мови як чинник лінгвоіндивідуалізації Лесі Українки в соціокультурному контексті. **Теоретичне значення** роботи полягає в поглибленні теоретичних засад лінгвоперсонології, термінопонять «мовна особистість», «лінгвоіндивідуалізація», «рідна мова» й ін. **Практична цінність** матеріалів у тому, що їх можна використати для написання

науково-навчальних праць із лінгвоперсонології та викладання освітніх компонентів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Як відомо, формування мовної особистості, її риси, етапи лінгвоіндивідуалізації вивчає галузь мовознавства *лінгвоперсонологія*. Вчення про психолінгвістичну модель лінгвоперсони, що ґрунтується на усвідомленні сприйняття, розуміння і продукування мовлення, складалося завдяки працям зарубіжних учених, зокрема американського психолога ХХ ст. Ч. Осгуда (Charles Osgood) та ін. Важливі спостереження про мовно-психологічні риси особистості та мовне бачення світу народу знаходимо в роботах європейських лінгвістів ХІХ – поч. ХХ ст.: В. Гумбольдта (Wilhelm von Humboldt), В. Вундта (Wilhelm Wundt), О. Потебні та ін. Поняття персоналізму розвивали французькі вчені початку ХХ ст. Ш. Ренув'є (Charles Renouvier) та Е. Мун'є (Emile Munier). Питаннями засвоєння мови загалом та вивчення іноземної зокрема займалися Н. Чомський (Noam Chomsky), Ф. Скіннер (Frederck Skinner), Ж. Піаже (Jean Piaget), Дж. Брунер (Jerome Bruner) та ін. Вони запропонували основні теорії засвоєння мови, що набули популярності в ХХ ст. (див.: Crystal 2009: 237–265). За Ф. Скіннером, автором біхейвіористської теорії, діти імітують дорослих, реагують на певні стимули, отримують позитивні чи негативні зворотні реакції й у такий спосіб засвоюють мову. Н. Чомський висунув теорію вроджених можливостей (innateness theory), вважаючи, що опанування мови відбувається завдяки спеціальним механізмам, якими наділений мозок людини при народженні. На думку Ж. Піаже, вивчення мови – це когнітивний процес, а мова є лише одним із аспектів загального інтелектуального розвитку дитини (cognitive theory). Дж. Брунер підтримував інтерактивну теорію (interactive theory) і вважав, що мова засвоюється в процесі взаємодії між дітьми та їхніми вихователями. Сучасні фахівці в галузі прикладної лінгвістики та методики викладання (Cook, Seidlhofer 2009; Dewaele 2022; Papadopoulos, Chipier 2022) вказують на зв'язок між ефективністю опанування мови і встановленням взаємоповаги учителя / вихователя та учня, врахуванням екстралінгвальних чинників (національна культура і світогляд, освітні традиції) в умовах мультикультуралізму. Практичне відображення основних аспектів цих теорій простежуємо в родині Косачів.

В Україні інтерес до рис мовних особистостей видатних людей (насамперед письменників Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Стельмаха, О. Гончара й ін.) активізувався в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. завдяки дослідженням Т. Панько, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Т. Космеди, І. Фаріон, Л. Гнатюк, С. Богдан та ін. Теоретичні засади української лінгвоперсонології викладені у працях Ф. Бацевича (Бацевич 2004), Т. Космеди (Космеда 2006), І. Голубовської (Голубовська, 2008), І. Данилюка (Данилюк, 2016), А. Загнітка (Загнітко, 2017) й ін.

Для розгляду особливостей лінгвоіндивідуалізації Лесі Українки з'ясуємо ключові поняття «мовна особистість», «лінгвоперсона» «лінгвоіндивідуалізація», «рідна мова». За словником лінгвістичних термінів, «мовна особистість – поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого

самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе в собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі» (Єрмоленко та ін. 2001: 95).

А. Загнітко вважає, що мовна особистість (лінгвоперсона) як «сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості» має два концептуальні виміри: однопersoнологійний («репрезентує окрему мовну індивідуальність в усьому обширі її виявів») та поліpersoнологійний (представляє мовні риси соціальної групи, етносу) (Загнітко 2017: 4). Підтримуємо думку вченого, що становлення мовної особистості (її лінгвоіндивідуалізація) проходить два етапи: 1) зовнішньopersoнологійний («спонтанно формовано потенціал мовних здібностей» під впливом соціуму); 2) внутрішньopersoнологійний («посвята у внутрішню діяльність», «поглиблене самопізнання і водночас пізнання людської природи») (Там само: 4). Як правило, перший етап властивий дитинству, а другий – юності та зрілості людини. Для першого етапу важлива рідна мова та мови освіти й виховання дитини.

Зауважимо про різні підходи до того, яку мову варто вважати рідною: перша мова спілкування, мова матері, мова батьків, мова соціалізації / культуризації. За цитованим словником, «рідна мова – перша мова, якою почала розмовляти дитина (мова батьків), або мова, з якою індивід увійшов у культуру в період свого свідомого життя» (Єрмоленко та ін. 2001: 92). На думку І. Огієнка, «рідна мова – то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо» (Огієнко 2010: 37). Ф. Бацевич слушно зазначав: «Особистість, зокрема мовна, формується в конкретному соціальному, етнічному і мовно-культурному середовищі, асимілюючи за допомогою мови його різноманітний досвід» (Бацевич 2014: 11). Важливе значення для вибору рідної мови має родинне виховання. На прикладі своєї сім'ї вчений показав роль матері Б. Бацевич у процесі лінгвоіндивідуалізації дітей та внуків (Бацевич 2014). У родині Косачів таким мовним лідером була Олена Пчілка.

Українська та іноземні мови в родинному вихованні та освіті. Звернемо увагу на ситуацію, в якій формувалася мовна особистість Лесі Українки. Оскільки в часи Російської імперії українських шкіл не існувало, діти змушені були отримувати освіту панівною мовою, однак вивчали в гімназіях й інститутах класичні та європейські мови. Про це свого часу згадував сучасник Л. Косач – відомий славіст, сходознавець і поліглот А. Кримський, який володів майже ста мовами, серед них – українською. У листі до письменника та науковця О. Огоновського він писав: «Вчився я у школах російських, бо других тут і немає» (Кримський 1973: 114). Леся через хворобу російські заклади не відвідувала, а здобувала освіту вдома за допомогою матері, репетиторів і самотужки. Олена Пчілка організувала домашній «університет» для своїх дітей, щоб вони не зазнали зросійщення. Про ситуацію з матеріалами для навчання вона писала: «Повинна я сказати, що хоч українських книжок для дітей майже не було, але все ж і не так і мало було в сім'ї, де хотіли мати їх [...]. Діти з великою охотою читали Кулішеві твори, оповідання Марка Вовчка. «Пана Твардовського»

Гулака-Артемівського знали напам'ять. Великим вкладом в лектуру дітей були Андерсонові казки в перекладі Старицького і сербські пісні в його ж перекладі, що дуже любила Леся» (цит. за: Денисюк, Скрипка 1999: 82–83). Мати акцентувала свою роль у створенні україномовної ситуації в сім'ї Косачів: «Від батька (Петра Косача, юриста, дійсного статського радника. *Н.Д.; О.Р.*) вони не могли б навіть навчитися української мови, бо він нею не уміє говорити. Власне, я «наважила» і завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зо мною та посеред волинського люду сприяло тому...» (Там само: 22–23. *Правопис листів збережено. Н.Д.; О.Р.*). У такий спосіб було втілено постулат про рідномовні обов'язки, сформульований І. Огієнком на півстоліття пізніше: «Найсвятіший і найперший обов'язок кожної матері – навчати своїх дітей рідної мови й прищепити їм правдиву любов до неї» (Огієнко 2010: 64).

С. Єрмоленко, оцінюючи обрання молодою письменницею псевдоніма *Леся Українка* (перший вірш написала в 9 років, а першу збірку видала у 22 роки), наголошувала: «Саме ім'я Українка означало свідомий вибір поетеси: ним вона заявляла про свою належність до української нації, нерозривний зв'язок з основою духовного життя народу – мовою. З українським словом – мовленим, співаним і писаним, словом, яке плекала своєю творчістю для дітей мати – Олена Пчілка, словом, яке відстоював її дядько Михайло Драгоманов (він теж мав псевдонім Українець), виростала, виховувалася Леся Українка» (Єрмоленко 2020: 9). Отож, попри панування російської мови, завдяки зусиллям матері та родини загалом, дівчина росла в україномовному оточенні, мала можливість говорити українською мовою з жителями села Колодяжного, а перебуваючи в місті, – спілкуватися з передовою українською інтелігенцією.

Українська та іноземні мови в перекладацькій діяльності. Знання іноземних мов відкрили для Лесі вершини світового письменства. За програмою чоловічої гімназії вона опанувала грецьку, латинську, російську, французьку та німецьку мови, а вже згодом самостійно вивчила італійську, англійську та інші. Про рівень володіння європейськими мовами йдеться в листі до М. Павлика від 27 березня 1903 р.: «Франц[узську] і нім[ецьку] мови я знаю далеко порядніше, ніж звичайно знають «перші учениці» різних гімназій та інститутів в Росії, знаю і теоретично, і практично остільки, що можу статті в тих мовах писати, а листи і поготів (навіть вірші німецьким білим віршем перекладала), говорити мені що по-франц[узськи], що по-російськи – сливе все одно. Італійську мову знаю тепер, у всякім разі, ліпше, ніж скільки треба, напр[иклад], в консерваторії співу, розмовляю тепер плавко і досить, щоб провадити ділову кореспонденцію. Англійську знаю теоретично (все-таки можу і вголос читати, не тільки очима) і можу без словника перекладати з неї. Якби мала учеників поляків, то знаю по-польськи стільки, скільки треба, щоб пояснити при лекціях. Російську мову знаю не менше, ніж кожний українець, що перейшов рос[ійські] школи (хоч я їх не переходила), але вимову маю в рос[ійській] мові гіршу, ніж у франц[узській], характерну для українки, і менше всього була б охоча, власне сю мову викладати. Наскільки знаю українську, зважте самі» (Леся Українка 13: 244–245. *Правопис листів збережено. Н.Д.; О.Р.*). Зазначимо, що в ті часи, на відміну від

сьогодення, знання англійської мови було великою проблемою. Визначаючи твори для перекладу українською мовою, у листі до дядька М. Драгоманова від 5 січня 1890 р. Леся Українка зауважувала: «Найгірш діло стоїть в нас з англійськими авторами, бо сю мову дуже мало хто знає, хоч деякі і збираються зайнятись нею. Бувши в Одесі, я хотіла учитись по-англійськи і навіть вже знайшла собі учительку, але той проклятий масаж усе мені перебив. Тепер прийдеться учитись самій, хоч се і трудно» (Леся Українка 11: 93–94).

Разом із молодими тогочасними інтелігентами Леся Українка взяла активну участь у проєкті перекладу класики світової культури з інших мов, щоб наблизити українців до кращих її надбань і збагатити українську мову та літературу. Програму перекладів українською мовою (ширшу – для інтелігенції, вужчу – для народу), молода авторка виклала в листі до брата М. Косача від 8 грудня–10 грудня 1889 р. (Леся Українка 11: 85–91). Для визначення перекладацьких принципів важливі її міркування про те, що «вірші треба конечне перекладать з первотвору, бо инакше може вийти щось зовсім далеке і неподобне» (Леся Українка 11: 87). Цьому сприяли ґрунтовна (само)освіта, широка ерудованість письменниці. У листі до дядька М. Драгоманова від 17 березня 1891 р. Леся поділилася намірами перекладати твори, щоб не дивитися на світ «через російське вікно»: «Біда, що більшість нашої української громади сидить на самій нужденній російській пресі, а через те не бачить як слід світу – ні того, що в вікні, ні того, що поза вікном [...]. Та вже тепер поміж нашою молодією громадкою почалось таке «западничество», що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італіянської мови, аби могли читати чужу літературу» (Леся Українка 11: 136–137).

Як відомо, Леся Українка зробила переклади з низки мов, зокрема зі слов'янських: із російської (твори М. Гоголя та І. Тургенєва), з польської (поезія А. Міцкевича й М. Конопніцької); з грецької («Одіссея» Гомера і (через французьку) Старий Заповіт та Євангеліє); з романських: із французької (проза М. Метерлінка, В. Гюґо, П.-Ж. Етцеля, Жорж Санд, Ж. д'Еспардеса, наукові праці М. Верна), з італійської («Божественна комедія» Данте, поезія А. Негрі, Е. де Амічіса, народні пісні); з германських: із німецької (поезія Г. Гейне та Г. Гауптмана, оповідання Л. Якубовського), з англійської (драма В. Шекспіра «Макбет», поезія Дж. Байрона, роман Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера», стаття Ф. Фегі «Справа ірландської мови») та ін. Російською мовою вона переклала кілька творів І. Франка, О. Кобилянської та В. Стефаника, щоб познайомити читачів із українськими письменниками, а німецькою зробила автопереклад свого вірша «To be or not to be?». Французькою мовою написала політичний памфлет «La voix d'une prisonnière russi / Голос однієї російської ув'язненої» (1896), спрямований проти діячів французької культури, які брали участь в урочистостях під час візиту царя Миколи II.

Ставлення Лесі Українки до загрозованих мов, якою була в ті часи ірландська мова, що зазнавала утисків у Великій Британії, виявлено в перекладі статті ірландського письменника Ф. Фегі «Справа ірландської мови». У ній знаходимо важливі думки про значення мови для народу: «Сама мова є цвіт національного духовного існування [...]. В ній відбиваються поведінки й звичаї, традиції, віра,

надії і гордість»; «Втратити національну мову – се смерть, се значить, що ярмо вже в'їлося глибоко» (Леся Українка 8: 650), про необхідність писати рідною мовою: «...геній завжди здобуде собі всевітнє признання, хоч би він промовляв найрідше уживаною мовою» (Там само: 654). Як зауважила С. Богдан, «трагічна історія ірландської мови беззастережно була проєктована Лесею Українкою на історію української. І як це часто не раз спостерігалось в наших історичних реаліях [...] ця історія мала реальне продовження і навіть почасти дзеркальне відображення протягом усього ХХ ст.» (Богдан 2018: 80).

Українська мова в національно-громадській та просвітницькій діяльності. Свідому національну позицію Лесі Українки засвідчує те, що вона разом із передовими громадськими діячами, вченими і письменниками гостро засуджувала політику царського уряду щодо української мови, виступала проти заборони друкувати українські книги, домагалася запровадження шкільної рідномовної освіти, долучалася до національно-культурної роботи. Особисті та листовні контакти з М. Драгомановим, І. Франком, М. Лисенком, О. Маковеєм, М. Павликом, А. Кримським та іншими українськими подвижниками впливали на формування її світогляду, розвивали грані мовної особистості. Разом із членами київської «Просвіти» (П. Житецьким, М. Лисенком, Оленою Пчілкою та ін.) в 1907 р. письменниця підписала клопотання до міністра освіти з вимогою дати можливість українцям вчитися рідною мовою. Важливість цього навчання відображено в такому постулаті І. Огієнка: «Ціле громадянство мусить добре пам'ятати, що тільки рідна школа виховує національно сильні одиниці й морально міцні характери» (Огієнко 2020: 60). Для забезпечення дітей літературою Леся створила низку текстів: казки «Казку про Оха-чародія», «Три метелики», «Біда навчить», оповідання «Приязнь», «Над морем», «Метелик», поему «Давня казка», цикл віршів «В дитячому крузі» та ін. Упродовж 1890–1891 рр. підготувала книгу «Стародавня історія східних народів» для навчання молодшої сестри (видала О. Косач-Кривинюк у 1918 р). Фактично, це був перший український підручник про життя, культуру, звичаї, вірування народів Давнього Сходу, який базувався на вивченні наукових праць, перекладів європейськими мовами, власних перекладів і переказів видатних пам'яток – «Рігведи», «Бгагавад-Ґіти», «Авести» й ін.

Розуміння специфіки розвитку української літературної мови. Леся Українка стежила за дискусіями про шляхи формування української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століть (Б. Грінченко, І. Франко, А. Кримський та ін.). Вона виступала за вільний розвиток української мови із використанням східних і західних діалектних джерел і вироблення правопису на фонетичній основі. У листі до О. Маковея від 28 січня 1894 р. авторка підтримала змішану основу мовного стандарту: «Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекта, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі» (Леся Українка 11: 272). Письменниця критикувала тодішню галицьку наукову мову, що мала багато іншомовних запозичень і була не дуже зрозумілою читачам. У листі до М. Драгоманова від 29 вересня 1894 р. щодо перекладів праць М. Верна вона писала: «За тісність і бідність мови я приймаю вину цілком на себе [...] се у

мене мова вийшла така через реакцію против новітньої галицько-укр[аїнської] мови наукової, так пересипаної неологізмами і чужими словами та зворотами...» (Леся Українка 11: 330). Разом із тим Леся позитивно оцінювала мову наукових творів А. Кримського, написаних дохідливо («популярницький талант у Кримського дуже великий»). У листі від 16 листопада 1905 р. вона зізнавалась: «Ви знаєте, як я люблю Ваші наукові твори [...]. Я люблю їх стіль, їх тон» (Леся Українка 13: 409).

Леся уважно ставилася до культури української мови. У своїх листах вона неодноразово вказувала на доцільне вживання того чи того слова або граматичної форми, критикувала авторів популярних видань за недбалість у викладі. Зокрема, в листі до М. Кривинюка від 26 листопада 1902 р., оцінюючи зміст і форму брошури з української історії, авторка зазначала: «Стіль його (скрипту. *Н. Д.; О. Р.*) так собі, але й не дуже поганий, видно значний вплив рос[ійських] брошюрок сього наряду (фраза більш рос[ійська], ніж укр[аїнська]» (Леся Українка 13: 147). Письменниця звернула увагу на потребу усталення прислівників *зараз, тепер, незабаром*, уникання активних дієприкметників («по-укр[аїнськи] дуже незграбними і чужими здаються»), розрізнення питальних займенників *який* та *котрий*, транскрибування іноземних слів найближче до оригіналу (напр. англійське слова *стрейк* слід писати *страйк*, тому що англійське *strike* «не можна інакше вимов//ляти, як на ай») тощо. Такий підхід повчальний для сучасників, які нерідко порушують норми української мови, зловживають іншомовними словами, не адаптованими до нашої вимови і граматики.

Нагадаємо постулати І. Огієнка про важливість єдиної літературної мови, вимови, правопису та високої культури мови, до розуміння яких свого часу прийшла Леся Українка: «Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією [...]. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис [...]. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови» (Огієнко 2010: 41).

Показово, що, виступаючи за найширше функціонування української мови, Леся, разом із тим, застерігала від демонстративного її вживання тогочасними діячами як формальної ознаки українофільства. У листі до М. Драгоманова від 9 лютого 1894 р. вона зазначала: «У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-укр[аїнськи] (а надто вже коли писати дешифру), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. ин. [...]. Ще тепер можна у нас почути фразу: [...] «Говорить по-нашому» – се вже ценз! А послухати часом, що він говорить по-нашому, то, може б, краще, якби він говорив по-китайськи» (Леся Українка 11: 281–282). Чітко розрізняючи слова *українофіл* (прихильник української ідеї) та *українець* (представник українського етносу), в листі до М. Драгоманова від 17 березня 1891 р. Леся писала про погляди членів молодшої літературної громади «Плеяди» (1888–1894 рр.), до якої належала: «...скажу Вам, що ми відкинули назву «українофіли», а звемось просто українці, бо ми такими єсьмо, окрім всякого «фільства» (Леся Українка 11: 137).

Українська мова в художній творчості. Л. Мацько та О. Сидоренко зауважували: «Позиція Лесі Українки – це передусім міркування поетеси про роль мови у житті соціуму, у розвитку національної культури, у суспільно-громадському русі, зокрема про роль художнього слова і митця-«співця», що має «огнисте слово» і не лишає край рідний («Співець»). Образ співця є наскрізною домінантою усієї творчості Лесі Українки, він носій ідеї активізму, звільнення, боротьби, утвердження правди» (Мацько, Сидоренко, 2020: 23). На її переконання, письменник-громадянин має перейматися долею народу, вірно служити йому, поєднуючи слово та діло: *Не поет, хто забуває Про страшні народні рани, Щоб собі на вільні руки Золоті надіть кайдани!* («Давня казка»). Отож перші поезії були присвячені пригнобленій Україні-матері: *До тебе, Україно, наша бездоляная мати, Струна моя перша озветься. І буде струна урочисто і тихо лунати, І пісня від серця полетиться* («До (Гімн. Grave)»). Авторка вважала, що слово літератора – це зброя в боротьбі за волю рідної землі: *Слово, моя ти єдина зброе, Ми не повинні загинуть обоє! Може, в руках невідомих братів Станеш ти крацим мечем на катів* («Слово, чому ти не твердая криця...»). Тому воно має бути образним і натхненним: *Промінням ясним, хвилями буйними, прудкими іскрами, Летючими зірками, палкими блискавицями, мечами Хотіла б я вас виховат, слова!* («Де поділися ви, голоснії слова...»).

С. Єрмоленко слушно акцентувала на специфіці лексики письменниці: «Словник Лесі Українки – це вже не типовий словник поетів-романтиків, який був заряджений фольклорними мотивами, а словник, у якому віддзеркалилися мрії – ословлені думки й почуття освічених українців про зміни тогочасного суспільства... Ідея національного визволення, озвучена в мовно-естетичних знаках Лесиної творчості, через ідеологічні причини не набула суспільного звучання. Тим часом ця ідея пронизує різножанрові твори поетеси – від ліричних поезій до драматичних поем – і відлунює найрізноманітнішими струнами в контексті світової історії» (Єрмоленко 2020: 9–10). Ключові слова в її поетичних текстах – *воля, неволя, доля, слово, пісня, співець, кайдани, рідний край, рідна країна* й ін., образно-асоціативні зв'язки яких пов'язані з мотивами свободи творчості, національного визволення.

Леся Українка упродовж усієї творчої діяльності «невтомно працювала над розбудовою й утвердженням сучасної української літературної мови, розвиваючи нові художньо-поетичні форми, органічно поєднуючи питомо українську та запозичену, книжну, народнорозмовну і фольклорну лексику, розширюючи семантичну структуру слів, творячи нові авторські одиниці» (Данилюк 2021: 7). І. Фаріон справедливо писала: **«Знання десятка мов змущує її вивести на найширші світові дороги рідну мову – українську.** Пишучи публіцистичні, наукові статті, листи, рецензії різними мовами у час заборони українського слова – **вона всі свої художні шедеври створить українською мовою** – і саме це зробить її класиком української і світової літератури» (Фаріон 2021а: 313). Володіння іноземними мовами сприяло розширенню лексики, фразеології та стилістичних можливостей рідної мови. Іншомовні одиниці стали стилістичним засобом авторського ідіолекту письменниці.

Л. Мацько та О. Сидоренко так окреслили значення лінгвоперсона письменниці для розбудови української літературної мови: «Леся Українка

належала до високорозвинених і надзвичайно сильних мовних особистостей, які впливали на розвиток української літературної мови як свого часу, так і на перспективу. Вплив цей здійснювався у двох напрямках: власною літературною мовотворчістю поетеси і її національно-визвольною та соціолінгвістичною позицією. Остання виявлялася в думках і висловлюваннях Лесі Українки про становище і стан української мови та у її усвідомлених мовних вчинках» (Мацько, Сидоренко 2020: 23).

Для кращого вивчення творчої спадщини нашої землячки, популяризації національно-культурних поглядів письменниці, що лишаються актуальними нині, викладачі Волинського національного університету імені Лесі Українки підготували два видання навчального посібника «Леся Українка у світі перекладу (вибрані переклади європейськими [та східними] мовами)» (2019, 2021). До першого ввійшли розділи про переклади творів Лесі Українки європейськими мовами (англійською, німецькою, французькою, іспанською, польською, російською) та мовою есперанто, до другого – додано розділи про вибрані переклади шведською, норвезькою, сербською, грузинською, китайською мовами, а також оригінали і завдання для аналізу. Завдяки цим посібникам українські студенти, які вивчають іноземні мови, зможуть краще зрозуміти перекладацькі стратегії та адекватність відбиття першотворів. Використовуючи такі матеріали, студенти-іноземці зможуть проникнути в глибини мовотворчості геніальної української авторки, яка відображає загальнолюдські цінності та збагачує світову культуру, розширюючи обрії української мови.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, лінгвоіндивідуалізація Лесі Українки відбувалася в україномовному оточенні в родині й у колі тогочасної української інтелігенції завдяки рідній та іноземним мовам. Письменниця сприймала українську мову не лише як засіб спілкування, але й як ознаку національної самобутності й перспектив побудови вільного суспільства. Вона підтримувала розвиток літературної мови у всій стильовій різноманітності, з найширшим використанням фольклорних джерел та діалектів, із прагненням виробити усталені мовні норми та єдиний правопис.

Знання європейських і класичних мов сприяло добрій обізнаності Лесі зі світовою літературою та публіцистикою. Завдяки продуманій програмі перекладів письменниця збагачувала виразові засоби рідної мови та літератури, роблячи кращі твори Заходу і Сходу надбанням української культури.

Вважаємо, що активна громадянська позиція геніальної авторки щодо важливості використання рідної мови у всіх сферах життя суспільства, пізнання культури інших народів за допомогою вивчення іноземних мов мають слугувати орієнтиром для молодих людей на початку ХХІ століття. Перспективи дослідження вбачаємо у глибшому вивченні мовної особистості Лесі Українки в різних комунікативно-дискурсивних просторах.

Література

1. Бацевич, Флорій. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Академія, 2004. 342 с.
[Batsevych, Floriy. *Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky: pidruchnyk*. Kyuyiv: Akademiya, 2004. 342 s.]
2. Бацевич, Ф., Чернуха, В. Мовна особистість у сімейному спілкуванні: лексико-семантичні виміри: монографія. Львів: ПАІС, 2014. 182 с.
[Batsevych, F., Chernukha, V. *Movna osobystist' u simeynomu spilkuванні: leksyko-semantychni vymiry: monohrafiya*. L'viv: PAIS, 2014. 182 s.]
3. Богдан, Світлана. «Справа ірландської мови» Френсіса Фегі й українська соціолінгвістика початку ХХ століття» [В:] *Українська мова* 1, 2018: 74–84.
[Bohdan, Svitlana. «Sprava irlands'koyi movy» Frensis Fehi y ukrayins'ka sotsiolinhvistyka rochatku XX stolittya» [V:] *Ukrayins'ka mova* 1, 2018: 74–84.]
4. Голубовська, Ірина О. «Мовна особистість як лінгвокультурний феномен» [В:] *Studia Linguistica* 1, 2008: 25–34.
[Holubovs'ka, Iryna O. «Movna osobystist' yak linhvokul'turnyy fenomen» [V:] *Studia Linguistica* 1, 2008: 25–34]
5. Данилюк, Ілля. «Теоретичні засади і методи лінгвоперсонології» [В:] *Лінгвістичні студії* 31, 2016: 63–66. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2016_31_15 (6.10. 2023).
[Danylyuk, Ilya. «Teoretychni zasady i metody linhvopersonolohiyi» [V:] *Linhvistychni studiyi* 31, 2016: 63–66. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2016_31_15.]
6. Данилюк, Ніна. «Мовна картина світу в поетичних текстах збірки Лесі Українки “На крилах пісень”» [В:] *Українське мовознавство* 1, 2017, 63–78.
[Danylyuk, Nina. «Movna kartyna svitu v poetychnykh tekstakh zbirky Lesi Ukrayinky “Na krylakh pisen”» [V:] *Ukrayins'ke movoznavstvo* 1, 2017, 63–78.]
7. Данилюк, Ніна. Переклади творів Лесі Українки європейськими та східними мовами (вступна стаття) [В:] *Леся Українка у світі перекладу (вибрані переклади європейськими та східними мовами)* / укл.: А. М. Архангельська, О. М. Белих, А. В. Біднюк та ін.; упоряд. і відп. ред. Н. О. Данилюк: навч. посіб. для студ. спец. 035. Філологія. 2-е вид., випр. і доп. Київ: Кондор, 2021, 7–23.
[Danylyuk, Nina. *Pereklady tvoriv Lesi Ukrayinky yevropeys'kymy ta skhidnymy movamy (vstupna stattya)* [V:] *Lesya Ukrayinka u sviti perekladu (vybrani pereklady yevropeys'kymy ta skhidnymy movamy)* / comps: A. M. Arkhanhel's'ka, O. M. Byelykh, A. V. Bidnyuk ta in.; N. O. Danylyuk (resp. ed.): navch. posib. dlya stud. spets. 035. Filolohiya. 2-e vyd., vypr. i dop. Kyuyiv: Kondor, 2021, 7–23.]
8. Данилюк, Н., Рогач, О. Рідна та іноземні мови у житті та творчості Лесі Українки. Освіта та виховання в родині Косачів [В:] *Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу: матеріали VIII Всеукр. Косачівських пед. Читань (22 червня 2023 р., м. Луцьк)* / упоряд.: О. Й. Дем'янюк, А. М. Силуок. Луцьк: Волинський ІППО, 2023. С. 15–18. URL <http://vippo.org.ua/files/conference/--2023--1702470030933646.pdf> (20.12.2023)
[Danylyuk, N., Rohach, O. *Ridna ta inozemni movy u zhytti ta tvorchosti Lesi Ukrayinky. Osvita ta vykhovannya v rodyni Kosachiv* [V:] *Pedahohichne krayeznavstvo: stratehichni oriyentyry suchasnoho pedahohichnoho protsesu: materialy VIII Vseukr. Kosachivs'kykh ped. chytan' (22 chervnya 2023 r., m. Luts'k)* / comps: O. Y. Dem'yanyuk, A. M. Sylyuk. Luts'k: Volyns'kyu IPPO, 2023. S. 15–18. URL <http://vippo.org.ua/files/conference/--2023--1702470030933646.pdf>(20.12.2023)]
9. Денисюк, І., Скрипка, Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. 267 с.
[Denysyuk, I., Skrypka, T. *Dvoryans'ke hnzido Kosachiv*. L'viv: Akademichnyy ekspres, 1999. 267 s.]

10. Єрмоленко, Світлана. «Як навчить байдужих відчувати? Як розбудити розум, що заснув?» [В:] *Культура слова* 93, 2020: 7–18. https://iul-nasu.org.ua/pdf/kulturaslova/ks_93.pdf
[Yermolenko, Svitlana. «Yak nauchyt' bayduzhykh vidchuvaty? Yak rozbudyty rozum, shcho zasnuv?» [V:] *Kul'tura slova* 93, 2020: 7–18.]
11. Загнітко, Анатолій П. Теорія лінгвоперсоналогії: монографія. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
[Zahnitko, Anatoliy P. Teoriya linhvopersonolohiyi: monohrafiya. Vinnytsya: Nilan-Ltd, 2017. 136 s.]
12. Космеда, Тетяна А. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри, Львів: ПАІС, 2006. 328 с.
[Kosmeda, Tetyana A. Komunikatyvna kompetentsiya Ivana Franka: mizhkul'turni, interpersonal'ni, rytorychni vymiry, L'viv: PAIS, 2006. 328 s.]
13. Кримський, Агатангел Ю. Твори: у 5-ти томах. Т. 5. Кн.1. Листи (1890–1917) (відп. ред. І. К. Білодід та ін.) Київ: Наукова думка, 1973. 546 с.
[Kryms'kyu, Ahatanhel Yu. Tvory u 5-ty tomakh. T. 5. Kn.1. Lysty (1890–1917) (resp. ed. I. K. Bilodid ta in.) Kyuiv: Naukova dumka, 1973. 546 s.]
14. Леся Українка. Повне академічне зібрання творів: у 14-ти т. (редкол. В. Агеєва, Ю. Громик, О. Забужко, І. Констанкевич, М. Моклиця, С. Романов). Т. 8. Переклади: поезія, проза, драма, публіцистика та інше. 1140 с. URL https://drive.google.com/file/d/18x0iN4PKPe5cKM2EZ0rfqs8ynzF_Kc/view. Т. 11. Листи (1876–1897). 612 с. URL https://drive.google.com/file/d/1e6Z8LR8Cgw__dr3LnxD_ghUHct7yKvi/view. Т. 13. Листи (1902–1906). 628 с. URL <https://drive.google.com/file/d/1qXreHHevM3hW5thLs2zT72TFp5G0dbM3/view>. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021 (10.10.2023).
[Lesya Ukrayinka. Povne akademichne zibrannya tvoriv: u 14-ty t. (ed. board V. Aheyeva, Yu. Hromyk, O. Zabuzhko, I. Konstankevych, M. Moklytsya, S. Romanov). T. 8. Pereklady: poeziya, proza, drama publitsystyka ta inshe. 1140 s. URL https://drive.google.com/file/d/18x0iN4PKPe5cKM2EZ0rfqs8ynzF_Kc/view. T. 11. Lysty (1876-1897). 612 s. URL https://drive.google.com/file/d/1e6Z8LR8Cgw__dr3LnxD_ghUHct7yKvi/view. T. 13. Lysty (1902-1906). 628 s. URL <https://drive.google.com/file/d/1qXreHHevM3hW5thLs2zT72TFp5G0dbM3/view> Luts'k: Volyns'kyu natsional'ny y universytet imeni Lesi Ukrayinky, 2021 (10.10.2023)]
15. Мацько, Л., Сидоренко, О. Значення мовотворчості Лесі Українки в розвитку української літературної мови [В:] *Культура слова* 93, 2020: 19–35. URL https://iulnasu.org.ua/pdf/kulturaslova/ks_93.pdf (12.10.2023)
[Mats'ko, L., Sydorenko, O. Znachennya movotvorchosti Lesi Ukrayinky v rozvytku ukrayins'koyi literaturnoyi movy [V:] *Kul'tura slova* 93, 2020: 19–35. URL https://iulnasu.org.ua/pdf/kulturaslova/ks_93.pdf (12.10.2023)]
16. Огієнко, Іван (митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передм. та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с. URL http://shron.chtyvo.org.ua/Ohiyenko_Ivan/Ridna_mova.pdf
[Ohiyenko, Ivan (mytropolyt Ilarion). Ridna mova / edit., author prev. and comments M. S. Tymoshyk. Kyuiv: Nasha kul'tura i nauka, 2010. 436 s. URL http://shron.chtyvo.org.ua/Ohiyenko_Ivan/Ridna_mova.pdf]
17. Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень») (уклад.: Н. О. Данилюк, Н. В. Іовхімчук, Н. П. Дарчук, Н. Г. Чейлітко, В. М. Сорокін; упоряд. Н. О. Данилюк). Частина 1 (А – М). Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 236 с. Частина 2 (Н – Я). Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 120 с.
[Slovyk movy Lesi Ukrayinky (na materialy zbirkyy “Na krylakh pisen”) (eds. N. O. Danylyuk, N. V. I. Iovkhimchuk, N. P. Darchuk, N. H. Cheylytko, V. M. Sorokin; comp. N. O. Danylyuk). Chastyna 1 (A – M). Luts'k: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky, 2012. 236 s. Chastyna 2 (N – Ya). Luts'k : Vezha-Druk, 2016. 120 s.]
18. Єрмоленко, С. Я., Бирик, С. П., Тодор, О. Г. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

- [Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Todor, O. H. *Ukrayins'ka mova: korotkyu tлумachnyy slovnyk lnhvistychnykh terminiv / za red. S. Ya. Yermolenko. Kyiv: Lybid', 2001. 224 s.]*
19. Фаріон, Ірина. Леся Українка і мовне питання [В:] *Українська правда*. 25 лютого 2021р. URL <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/603801c83ee2c/> (15.10.2023).
[Farion, Iryna. Lesya Ukrayinka i movne pytannya [V:] *Ukrayins'ka pravda*. 25 lyutoho 2021p. URL <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/603801c83ee2c/> (15.10.2023)]
 20. Фаріон, Ірина. Соціолінгвальний контекст життєтворчості Лесі Українки [В:] *Лінгвістичні студії* 41, 2021a: 311–318. URL <https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/10170> (15.10.2023).
[Farion, Iryna. Sotsiolinhval'nyy kontekst zhyttyetvorchosty Lesi Ukrayinky [V:] *Linhvistychni studiyi* 41, 2021a: 311–318. URL <https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/10170> (15.10.2023)]
 21. Cook, G., Seidlhofer, B. *Principle and Practice in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 2009. 431 p.
 22. Crystal, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 499 p.
 23. Dewaele, Jean-Marc. *Current Trends in Applied Linguistics*. URL [http:// Current Trends in Research in Language Education and Applied Linguistics - The European Educational Researcher \(eu-er.com\)](http://CurrentTrends.inLanguageEducationandAppliedLinguistics-TheEuropeanEducationalResearcher(eu-er.com)) (07.10. 2023).
 24. Papadopoulos, I., Chiper, S. *International Current Trends in Applied Linguistics and Pedagogy*. URL <https://novapublishers.com/shop/international-current-trends-in-applied-linguistics-and-pedagogy/> (10.10. 2023).

UKRAINIAN AND FOREIGN LANGUAGES AS A FACTOR OF LINGUISTIC INDIVIDUALIZATION OF LESYA UKRAINKA

Nina Danylyuk

The department of the Ukrainian language and linguistic didactics, Lesya Ukrainka Volyn national university, Lutsk, Ukraine.

Oksana Rohach

The department of the Applied Linguistics, Lesya Ukrainka Volyn national university, Lutsk, Ukraine.

Abstract

Background: It is the understanding of the role of the Ukrainian and foreign languages in the formation of Lesya Ukrainka's linguistic personality, acquisition of the achievements of world culture through the study of languages that are important for our contemporaries in independent Ukraine.

Purpose: Based on the material of Lesya Ukrainka's epistolary and literary discourse, to find out the role of native and foreign languages in the process of linguistic individualization of the writer.

Results: The use of languages in the family upbringing and education, in the literary and social activities of Lesya Ukrainka, her attitude to her native and foreign languages, understanding of the ways of development of the Ukrainian language, its role in the society, and in the national liberation have been traced.

Discussion: The formation of Lesya Ukrainka's linguistic personality took place in the family and in the circle of the intelligentsia thanks to the Ukrainian and foreign languages. The native language is not only a means of communication, but also a sign of the national and cultural identity of Ukrainians. Foreign languages are a source of knowledge of the world literature and enrichment of the Ukrainian language.

Keywords: mother tongue, Ukrainian language, foreign language, linguistic personality, linguopersona, linguistic individualization.

Vitae

Nina Danylyuk is a Doctor of Philology, Professor of the department of the Ukrainian language and linguistic didactics in Lesya Ukrainka Volyn national university, Ukraine.

Trends of scientific researches: language of folk texts, language of Lesya Ukrainka texts, linguistic stylistics, ethnolinguistics, interlinguistics, sociolinguistics.

Correspondence: nina.daniljuk@ukr.net

Oksana Rohach is a Candidate of philological sciences, Professor of the department of the Applied Linguistics in Lesya Ukrainka Volyn national university, Ukraine.

Trends of scientific researches: intercultural communication, translation, phraseology, ethnolinguistics, interlinguistics, applied linguistics.

Correspondence: nunka65@hotmail.com

Надійшла до редакції 03 лютого 2024 року
Рекомендована до друку 20 березня 2024 року